

**ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ**

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ Δ.Ε.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
(Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ)

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΑΙΔΕΙΑ ΟΜΟΓΕΝΩΝ

Το Πρόγραμμα «Παιδεία Ομογενών» συγχρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων στα πλαίσια του Μέτρου 1.1. του ΕΠΕΑΕΚ II και υλοποιήθηκε από το «Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών» του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Για την παραγωγή του διδακτικού υλικού που περιέχεται στο παρόν τεύχος εργάστηκαν τα παρακάτω πρόσωπα:

ΣΥΛΛΟΓΗ ΥΛΙΚΟΥ

Στέφανος Κωνσταντινίδης, Ευαγγελία Τσαλκίδου,
Θάλεια Τάσου, Σπύρος Βολονάκης

ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ - ΣΥΝΘΕΣΗ

Στέφανος Κωνσταντινίδης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Μιχάλης Δαμανάκης

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

Στέλιος Φασούλης - Ελένη Αλεβυζάκη

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΡΓΟΥ

Μιχάλης Δαμανάκης

© Πανεπιστήμιο Κρήτης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε., Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών (Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.), Πανεπιστημιούπολη Ρεθύμνου, 74100 Ρέθυμνο. Τηλέφωνο: 28310-77635, 77605 Fax: 28310-77603, e-mail: ediamme@edc.uoc.gr, www.uoc.gr/diaspora, www.ediamme.edc.uoc.gr

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΣΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ
2^ο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

ΝΕΑ ΕΛΛΑΣ
ΑΝΑΡΟΥ

Π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν α

Πρόλογος	6
Εισαγωγή	8
1. Οι Έλληνες στη διασπορά	10
1.1. Ιστορικές παροικίες	14
1.2. Μεταναστευτικές παροικίες	25
2. Οικογενειακή και κοινωνική ζωή	40
3. Εργασία - Οικονομική ζωή	52
3.1. Ιστορικές παροικίες	54
3.2. Μεταναστευτικές παροικίες	56
3.2.1. Η προπολεμική περίοδος (τέλη 19ου αιώνα - 1950)	56
3.2.2. Η μεταπολεμική περίοδος	71
4. Ελληνορθόδοξη Εκκλησία	88
5. Ελληνόγλωσση εκπαίδευση	104
6. Δομές της διασποράς	126
7. Τα μέσα ενημέρωσης	148
8. Γράμματα - Τέχνες	170
9. Πολιτική ζωή	204
Πηγές και βιβλιογραφία	232

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο ελληνικός λαός σε καμιά φάση της ιστορίας του δεν έζησε σ' έναν και μόνο γεωγραφικό χώρο. Πάντα ήταν διασκορπισμένος σε περισσότερους γεωγραφικούς χώρους: αρχικά στη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα και αργότερα στις πέντε ηπείρους. Μ' αυτή την έννοια ο ελληνισμός, ως πολιτισμική και ιδεολογική έννοια, δεν εξαντλούνταν ποτέ στον ελλαδικό ελληνισμό, αλλά ήταν κάτι περισσότερο.

Με βάση την ιστορική εξέλιξη των απανταχού Ελλήνων, οι ειδικοί επιστήμονες τείνουν να διαφοροποιούν τον ελληνισμό σε «ελλαδικό ελληνισμό», και «ελληνισμό της διασποράς», όπου ο τελευταίος διακρίνεται στη συνέχεια σε «ιστορικό ελληνισμό της διασποράς» και σε «μεταναστευτικό ελληνισμό της διασποράς» ή αλλιώς «απόδημο ελληνισμό».

Στο πλαίσιο του προγράμματος «Παιδεία Ομογενών», αντικείμενο του οποίου είναι η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη διασπορά, ακολουθήσαμε τη διαφοροποίηση «ιστορικός ελληνισμός της διασποράς» και «απόδημος ελληνισμός» και επιδιώξαμε να εξετάσουμε τη σχέση τους με τον ελλαδικό ελληνισμό, δηλαδή με το εθνικό κέντρο. Για το σκοπό αυτό οργανώσαμε μάλιστα ένα διεθνές συνέδριο από 4 έως 6 Ιουλίου 2003 στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, με θέμα: *Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς: Έρευνα και διδασκαλία*.

Ένα από τα συμπεράσματα αυτού του συνεδρίου είναι, ότι ο ελληνισμός της διασποράς διαθέτει τη δική του ιστορία, η οποία διασυνδέεται τόσο με την ιστορία της Ελλάδας, όσο και με τις ιστορίες των χωρών διαμονής. Η ιστορία της νεοελληνικής διασποράς δεν έχει ακόμα επαρκώς διερευνηθεί και δεν διαθέτουμε έγκυρες ιστοριογραφικές μελέτες για όλες τις ελληνικές διασπορές. Αυτό το ιστοριογραφικό «έλλειμμα» μας δημιούργησε σοβαρές δυσκολίες όταν αποφασίσαμε και επιχειρήσαμε να συμπεριλάβουμε στο εκπαιδευτικό υλικό, που αφορά στην ελληνική ιστορία και στον ελληνικό πολιτισμό, και την ιστορία των Ελλήνων της διασποράς. Γι' αυτό αποφύγαμε να προχωρήσουμε στη συγγραφή ιστορικών εγχειριδίων και προτιμήσαμε τη συγγραφή ενός «Λευκώματος», όπως το ονομάσαμε, ανά χώρα διαμονής, το οποίο καλύπτει παραδειγματικά τους ακόλουθους δέκα τομείς της παροικιακής ζωής και ιστορίας: *μετοίκηση και εγκατάσταση των Ελλήνων σε κάθε χώρα, οικογενειακή ζωή και κατοικία, εκκλησία, εκπαίδευση, κοινότητες, αγορά-εργασία, παροικιακές οργανώσεις, ενημέρωση - επικοινωνία, γράμματα και τέχνες, πολιτική ζωή*.

Προς υποστήριξη της όλης προσπάθειάς μας και προπάντων για τη συλλογή πρωτογενούς υλικού σχετικού με τους παραπάνω τομείς οργανώσαμε επίσης δύο ειδικά συμπόσια με θέμα: «*Λογοτεχνία της Διασποράς και Διαπολιτισμικότητα*» (24-25 Οκτωβρίου 2003) το πρώτο και «*Θέατρο, Διασπορά και Εκπαίδευση*» (22-23 Ιουλίου 2006) το δεύτερο.

Το διεθνές συνέδριο και τα δύο συμπόσια αποτέλεσαν την επιστημονική βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκε η παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού, τα περιεχόμενα του οποίου αντλήθηκαν αποκλειστικά από τις διάφορες ελληνικές διασπορές. Το υλικό αυτό συγκροτείται από:

- α) το «*Ανθολόγιο της Διασποράς*», στο οποίο ανθολογούνται ελληνικής καταγωγής λογοτέχνες που διαμένουν μόνιμα στο εξωτερικό και
- β) «*Λευκώματα*» που αναφέρονται στις ακόλουθες χώρες/περιοχές (βλ. επίσης πηγές και βιβλιογραφία):
 - Από τη Ζωή των Ελλήνων στον Καναδά (α' και β' τεύχος)
 - Από τη Ζωή των Ελλήνων στις Η.Π.Α.
 - Από τη Ζωή των Ελλήνων στο Βέλγιο και στην Ολλανδία

- Από τη Ζωή των Ελλήνων στην Αργεντινή
- Από τη Ζωή των Ελλήνων στη Μ. Βρετανία
- Από τη Ζωή των Ελλήνων στην Αυστραλία
- Από τη Ζωή των Ελλήνων στη Μαύρη Θάλασσα
- Από τη Ζωή των Ελλήνων στη Ν. Αφρική
- Από τη Ζωή των Ελλήνων στην Αλβανία
- Από τη Ζωή των Ελλήνων στη Γερμανία

Τα περιεχόμενα των «Λευκωμάτων», όπως τα ονομάσαμε συμβατικά, είναι ενδεικτικά-παραδειγματικά και δεν εγείρουν την αξίωση να λειτουργήσουν ως συστηματικά ιστορικά εγχειρίδια. Ο παραδειγματικός χαρακτήρας των περιεχομένων σηματοδοτείται από τον ίδιο τον τίτλο των βιβλίων. Δεν λέμε «Η ζωή των Ελλήνων στο/στη...», αλλά λέμε «Από τη ζωή των Ελλήνων στο /στη...».

Βασική επιδίωξη των κατά χώρα «Λευκωμάτων» είναι να προσφέρουν στους μαθητές των τελευταίων τάξεων του Δημοτικού και των τάξεων του Γυμνασίου κάποια ιστορικά αλλά και συγχρονικά στοιχεία από τη ζωή των παροικιών και να τους βοηθήσουν να γνωρίσουν στοιχειωδώς την ιστορία της παροικίας τους, τη θέση και το ρόλο της στην κοινωνία της χώρας διαμονής, καθώς και τη σχέση της με άλλες ελληνικές παροικίες και με την Ελλάδα.

Η σχέση του υλικού κορμού – δηλαδή εκείνου του ιστορικοπολιτισμικού εκπαιδευτικού υλικού που είναι κοινό για όλους τους ομογενείς μαθητές σ' όλες τις χώρες και που αναφέρεται κυρίως στην ελληνική (ελλαδική) ιστορία, ανοίγοντας ωστόσο «παράθυρα» προς τις ιστορίες της διασποράς καθώς και προς τις ιστορίες άλλων λαών - και του περιεχομένου των «Λευκωμάτων» είναι αλληλοσυμπληρωματική. Η ιστορία του ελλαδικού κέντρου, από τη μια, και η ιστορία της διασποράς, από την άλλη, δημιουργούν μια εν δυνάμει συμβολική σύνθεση που φαίνεται να ανταποκρίνεται στη δι(α)πολιτισμική ταυτότητα των ομογενών μαθητών της διασποράς.

Ο παρών τόμος στηρίχτηκε στο υλικό των ανά χώρα Λευκωμάτων, αλλά και σε άλλο πρωτογενές υλικό. Ωστόσο, ο Στέφανος Κωνσταντινίδης που είχε την ευθύνη του έργου αυτού προχώρησε σε μια νέα σύνθεση, προσθέτοντας μάλιστα και μια νέα διάσταση στο παρόν Λεύκωμα, αυτή της ιστορικής διασποράς.

Παρόλο που τόσο τα επιμέρους Λευκώματα όσο και το παρόν «Κοινό Λεύκωμα» δεν εγείρουν την αξίωση να λειτουργήσουν ως ιστορικά εγχειρίδια, εκτιμούμε ότι αποτελούν ένα πολύτιμο εκπαιδευτικό υλικό που θα μπορούσε και θα έπρεπε να αξιοποιηθεί και στην ελλαδική εκπαίδευση, έτσι ώστε οι ελλαδίτες μαθητές να αποκτούν μια στοιχειώδη ενημέρωση για τον ελληνοισμό της διασποράς.

Σ' αυτό το πνεύμα, λοιπόν, παραδίδουμε τον παρόντα τόμο στην εκπαιδευτική κοινότητα εκτός και εντός Ελλάδας.

Μιχάλης Δαμανάκης
Επιστημονικός Υπεύθυνος του προγράμματος Παιδεία Ομογενών

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πλαίσιο της προσπάθειας για την αναβάθμιση της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης της διασποράς εντάσσεται και η προσπάθεια μελέτης των ελληνικών παροικιών, η παρουσίαση της ζωής και του πολιτισμού τους μέσα σ' ένα ιστορικό πλαίσιο, όπως αυτό εξελίχθηκε με την ιδιαιτερότητά του στις διάφορες γωνιές της γης. Σ' ένα πρώτο στάδιο το ιστορικό αυτό πλαίσιο παρουσίασε διαχρονικά αποσπασματικές όψεις της εξελικτικής πορείας της ελληνικής διασποράς στις πιο σημαντικές χώρες όπου αναπτύχθηκε, όπως στις ΗΠΑ, στον Καναδά, στην Αργεντινή, στην Αυστραλία, στη Ν. Αφρική, στη Μαύρη Θάλασσα, στη Γερμανία, στο Βέλγιο και στην Ολλανδία, στη Μ. Βρετανία. Σκοπός της προσπάθειας αυτής ήταν να δοθεί στο μαθητή της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στη διασπορά το αίσθημα πως και η δική του παροικία έχει τη δική της ιστορική δυναμική και σε σχέση με τη χώρα στην οποία ζει και μεγαλώνει και σε σχέση με τη χώρα καταγωγής των γονιών και των παππούδων του. Με άλλα λόγια το «Λεύκωμα», όπως ονομάστηκε συμβατικά η προσπάθεια αυτή, αναβαθμίζει στα μάτια του μαθητή το δικό του περιβάλλον και του δίνει μια θέση στο όλον ιστορικό γίνεσθαι της πολυπολιτισμικής πραγματικότητας μέσα στην οποία αναπτύσσεται.

Βασιζόμενοι σ' αυτές τις επιμέρους προσπάθειες επιχειρούμε στον παρόντα τόμο, σε μια ευρύτερη προσπάθεια, να παρουσιάσουμε αποσπασματικές όψεις της εξελικτικής πορείας της ελληνικής διασποράς ως συνόλου. Για τη διαχρονική παρουσία της ελληνικής διασποράς κρίθηκε αναγκαίο να γίνουν αναφορές όχι μόνο στις μεταναστευτικές παροικίες αλλά και σε αυτές της ιστορικής διασποράς που αναπτύχθηκαν στον ευρωπαϊκό χώρο και γύρω από τη Μεσόγειο πριν τη δημιουργία του ελληνικού κράτους. Έτσι ο τόμος αυτός περιλαμβάνει όψεις που καλύπτουν την ιστορική διαδρομή των Ελλήνων της διασποράς από το 15ο αιώνα ως τις μέρες μας με ιδιαίτερη αναφορά στις ιστορικές παροικίες του 17ου και 18ου αιώνα. Οι κυριότερες αποσπασματικές όψεις της πορείας αυτής της ελληνικής διασποράς ανα-

φέρονται στη μετοίκηση-εγκατάσταση, ανάπτυξη, ένταξη στις τοπικές κοινωνίες των χωρών υποδοχής, θεσμική οργάνωση, απασχόληση και οικονομικές δραστηριότητες, την πνευματική τους ζωή (γράμματα, τέχνες, εκπαίδευση) καθώς και στις πολιτικές τους δραστηριότητες.

Ο τίτλος του «Λευκώματος» δεν είναι τυχαίος. «Από τη ζωή των Ελλήνων στη διασπορά» σηματοδοτεί την ιστορική διάσταση ψηγμάτων αυτής της ζωής που θα μπορούσαν μελλοντικά να αποτελέσουν τον πυρήνα μιας ιστορικής εποπτικής σύνθεσης. Η θεματική σύνθεση του τόμου είναι πλατιά και τονίζονται ιδιαίτερα οι σταθμοί αυτής της διαδρομής, η οικογενειακή ζωή και κατοικία, η οργανωτική δομή, η εργασία-οικονομική ζωή, η εκκλησία, η εκπαίδευση, η ενημέρωση-επικοινωνία, η πολιτική ζωή, ο πολιτισμός, τα γράμματα και οι τέχνες. Δίνεται επίσης έμφαση στον αγώνα διατήρησης της ταυτότητας των Ελλήνων της διασποράς ή τουλάχιστον στοιχείων της ελληνικής κληρονομιάς τους στην σύνθεση της νέας πολυπολιτισμικής ταυτότητας των Ελλήνων της δεύτερης γενιάς και των μετέπειτα που ακολουθούν. Ασφαλώς η διατήρηση της ελληνικής γλώσσας αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο σε αυτή την προσπάθεια.

Χωρίς αμφιβολία το όλο εγχείρημα είναι τολμηρό αν λάβει κανείς υπόψη την έλλειψη βασικών επιμέρους μελετών, την έλλειψη σε πολλές περιπτώσεις αρχείων, και τη δυσκολία συλλογής του απαραίτητου φωτογραφικού και γενικότερα εποπτικού υλικού. Παρά τις όποιες όμως ατέλειές του πιστεύουμε ότι το «Λεύκωμα» αυτό αποτελεί μια σημαντική συμβολή για τη μελέτη του ελληνισμού της διασποράς και για τη διδασκαλία ψηγμάτων της ιστορίας του στα παιδιά των μεταναστών που επιθυμούν να παραμείνουν δεμένα με τη χώρα καταγωγής των πατέρων τους. Ασφαλώς το εκπαιδευτικό υλικό από μόνο του δεν μετατρέπεται σε εκπαιδευτική πράξη. Χρειάζεται και η διαλεκτική του σχέση με τον εκπαιδευτικό και το ελληνόγλωσσο σχολείο γενικότερα.

Στέφανος Κωνσταντινίδης
Επιστημονικός Σύμβουλος έργου
«Παιδεία Ομογενών» στον Καναδά